

УДК 343.13

DOI [https://doi.org/10.32782/2304-1587/2026-28-1\(42\)-8](https://doi.org/10.32782/2304-1587/2026-28-1(42)-8)

ПРИМИРНІ ПРОЦЕДУРИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ

Орловський Богдан Михайлович

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри кримінального права, кримінального процесу та криміналістики,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9161-2904>

Стаття присвячена комплексному дослідженню кримінально-процесуальних аспектів реалізації примирних процедур у кримінальному провадженні. Автором здійснено теоретичне розмежування інституту угоди про примирення (ст. 469 КПК) та звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК), визначено їхню правову природу, характерні ознаки та сукупність імперативних умов для застосування кожного з цих механізмів з акцентом на спільності ознак добровільності згоди сторін та реституційного порядку відшкодування шкоди.

Автором встановлено ключові розбіжності між цими примирними процедурами за наступними критеріями: правовою природою та кінцевими наслідками для особи (обвинувальний вирок та судимість проти ухвали про закриття справи); підставами та умовами застосування; процесуальною стадією застосування та ініціативою; роллю сторін та змістом домовленостей.

Особливу увагу приділено практичним проблемам, що виникають у діяльності слідчого та дізнавача при отриманні клопотань про примирення, зокрема дилемі між обов'язком повного доказування за ст. 91 КПК та принципом процесуальної економії. Обгрунтовано недоцільність проведення судових експертиз та подальших слідчих дій у провадженнях, де сторони досягли примирного консенсусу. Проаналізовано актуальну судову практику Верховного Суду щодо розподілу процесуальних витрат, яка констатує неможливість їх стягнення з особи у разі закриття провадження, що підтверджує необхідність оптимізації витрат державного бюджету на стадії досудового розслідування.

Наголошується на важливості запровадження в КПК України чіткого процесуального механізму у випадку виявлення примирних процедур на стадії досудового розслідування. Такий механізм дозволяє слідчому (дізнавачу) спрямувати кримінальне провадження до суду за наявності поданого підозрюваним та потерпілим клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із примиренням або ж укладеної угоди про примирення, без проведення повноцінного досудового розслідування задля забезпечення економії кримінально-процесуальних ресурсів держави на здійснення кримінального переслідування.

Ключові слова: примирні процедури, угода про примирення, звільнення від кримінальної відповідальності, примирення винного з потерпілим, процесуальна економія, досудове розслідування, факт примирення.

Orlovskiy Bogdan. Conciliation procedures in criminal proceedings: legal regulation and specific features

The article is devoted to a comprehensive study of the criminal procedural aspects of implementing conciliation procedures in criminal proceedings. The author carries out a theoretical differentiation between the institute of a conciliation agreement (Art. 469 of the CPC) and exemption from criminal liability in connection with the reconciliation of the perpetrator with the victim (Art. 46 of the CC). Their legal nature, characteristic features, and the set of imperative conditions for the application of each mechanism are determined, emphasizing the common features of voluntary consent of the parties and the restitutive nature of damage compensation.

The author establishes key differences between these conciliation procedures based on the following criteria: legal nature and legal consequences for the individual (conviction and criminal record versus a court order to dismiss the proceedings); grounds and conditions for application; the procedural stage of application and initiative; and the role of the parties and the content of the agreements.

Special attention is paid to practical problems arising in the activities of investigators and inquiry officers upon receiving motions for reconciliation, particularly the dilemma between the duty of comprehensive evidentiary proof under Art. 91 of the CPC and the principle of procedural economy. The author substantiates the inexpediency of conducting forensic examinations and further investigative actions in proceedings where the parties have reached a conciliation consensus. The current judicial practice of the Supreme Court regarding the allocation of procedural costs is analyzed, which confirms the impossibility of recovering such costs from an individual in the event of dismissal of the proceedings, thereby reinforcing the need to optimize state budget expenditures at the pre-trial investigation stage.

The importance of introducing a clear procedural mechanism into the Criminal Procedural Code of Ukraine for cases where conciliation procedures are identified at the pre-trial investigation stage is emphasized. Such a mechanism would allow the investigator (inquiry officer) to refer criminal proceedings to the court upon the submission of a motion by the suspect and

the victim for exemption from criminal liability due to reconciliation or a concluded conciliation agreement, without conducting a full-scale pre-trial investigation, in order to ensure the economy of the state's criminal procedural resources in exercising criminal prosecution.

Key words: *conciliation procedures, conciliation agreement, exemption from criminal liability, reconciliation of the culprit with the victim, procedural economy, pre-trial investigation, fact of reconciliation.*

Вступ. На сучасному етапі розвитку українського кримінального законодавства все більшу увагу привертає проблема ефективного співвідношення між каральною функцією держави та диспозитивними механізмами врегулювання конфліктів. Удосконалення процедурних аспектів примирення сторін є не лише вимогою часу, а й необхідною умовою для розвантаження системи досудового розслідування та забезпечення оперативності правосуддя. Саме у цьому ракурсі виникає питання про застосування примирних процедур у кримінальному провадженні, які здатні не лише мінімізувати негативні наслідки правопорушення для потерпілого, а й виступати дієвим інструментом процесуальної економії.

Актуальність дослідження інституту примирення в кримінальному процесі зумовлена стратегічним вектором гуманізації вітчизняного законодавства та впровадженням засад відновного правосуддя. На сучасному етапі реформування правоохоронної системи особливої ваги набуває пошук балансу між інтересами держави, потерпілого та підозрюваного. Проте, незважаючи на законодавче закріплення механізмів досягнення компромісу, практична реалізація норм щодо угоди про примирення (ст. 469 КПК України) та звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням (ст. 46 КК України) породжує численні процесуальні колізії. Дискусійність теми підсилюється відсутністю уніфікованого алгоритму дій слідчого та дізнавача при отриманні клопотань про примирення на стадії досудового розслідування. Питання про те, чи має орган досудового розслідування продовжувати активний збір доказів, призначати вартісні експертизи та проводити слідчі дії після фіксації факту примирення сторін, залишається відкритим як у доктрині, так і у правозастосовній практиці. Зазначене обумовлює необхідність проведення комплексного правового дослідження у цьому напрямку.

Матеріали та методи. Теоретичною основою цього дослідження виступають ключові положення Кримінального процесуального кодексу України (ст. 122, 124, 284, 286, 469) [1] та Кримінального кодексу України (ст. 46) [2], які регламентують інститут звільнення від кримінальної відповідальності, порядок укладення примирних угод, а також процедуру розподілу процесуальних витрат. Фундаментальне значення для формування правових позицій автора мають матеріали судової практики, зокрема висновки Верховного Суду, що усувають суперечності у застосуванні норм права. До аналізу залучено Постанову Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 12 вересня 2022 року (справа № 203/241/17), Постанову Першої судової палати Касаційного кримінального суду ВС від 22 серпня 2023 року (справа № 450/1007/18) та Постанову Третьої судової палати Касаційного кримінального суду ВС від 22 лютого 2023 року (справа № 379/1366/20), які констатують неможливість стягнення витрат за експертизи з особи у разі закриття провадження.

Дослідження ґрунтується на науковому доробку провідних українських вчених, які присвятили свої праці проблемам відновного правосуддя та диференціації кримінальних процедур: Ю. П. Аленіна, О. В. Капліної, Л. М. Лобойка, В. І. Мариніва, Ю. В. Меркулова, К. О. Панкратова, К. Є. Поджаренко, М. А. Погорецького, О. С. Саїнчина, С. М. Стахівського, О. Г. Шило, М. Є. Шумила та інших. Аналіз їхніх поглядів дозволив окреслити проблемне поле щодо визначення меж доказування у «примирних» провадженнях.

У процесі роботи застосовано комплекс методів наукового пізнання: діалектичний – для вивчення динаміки розвитку інституту примирення; системно-структурний – для визначення місця угоди у системі підстав закриття справи; формально-юридичний (догматичний) – для тлумачення змісту ст. 469 КПК України; та порівняльно-правовий метод – для розмежування процесуальних наслідків застосування ст. 46 КК та ст. 469 КПК України. Використання цих методів забезпечило об'єктивність аналізу правової природи та змісту примирних процедур у кримінальному провадженні.

Метою статті є комплексне дослідження правової природи угоди про примирення та інституту звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим; аналіз кримінально-процесуальних аспектів діяльності слідчого та дізнавача при отриманні клопотань про примирення, а також розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо покращення кримінально-процесуального механізму реалізації примирних процедур.

Результати. Дослідження правової природи примирних процедур потребує чіткого розмежування двох споріднених, але автономних інститутів: угоди про примирення та звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим. Попри спільну мету – досягнення компромісу між сторонами конфлікту, ці інструменти мають принципово різну матеріально-правову основу та процесуальні наслідки для сторін кримінального провадження.

Угода про примирення, регламентована нормами Глави 35 КПК України (зокрема ст. 469), є специфічною формою спрощеного провадження, в основі якої лежить процесуальний консенсус. Даний інститут реалізується як домовленість між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим), де сторони самостійно узгоджують правову кваліфікацію діяння, обсяг обвинувачення, розмір завданої шкоди та, що є найважливішим, вид і міру покарання [1]. Сфера застосування угоди чітко обмежена законом: вона допустима у провадженнях щодо кримінальних проступків, нетяжких злочинів, а також у справах приватного обвинувачення.

Визначальною ознакою угоди про примирення є її підсумковий результат – винесення судом обвинувального вироку. Навіть за умови досягнення повної згоди та відшкодування шкоди, особа не звільняється від кримінальної відповідальності [3, с. 95]. Суд, перевібивши угоду на відповідність закону, затверджує її та призначає узгоджене покарання, яке може передбачати як реальне виконання, так і звільнення від його відбування з випробуванням. Як наслідок, особа отримує статус засудженої та судимість. Угода про примирення спрямована передусім на процесуальну економію та гарантоване задоволення інтересів потерпілого в обмін на прогнозованість покарання для винного.

Натомість, звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, передбачене ст. 46 КК України, є інститутом матеріального права, що виступає підставою для повного та остаточного припинення кримінального переслідування без ухвалення обвинувального вироку [2]. Застосування цієї норми анулює саму можливість призначення покарання і містить свій процесуальний механізм, пов'язаний із можливістю закриття кримінального провадження судом за наявності відповідних правових підстав (п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК України).

Для можливості легітимного застосування ст. 46 КК України судом законодавець встановлює імперативну сукупність чотирьох обов'язкових умов:

1) суб'єктивна ознака, яка вказує на необхідність вчинення кримінального правопорушення особою вперше. Це означає відсутність у особи попередніх судимостей за скоєння кримінальних правопорушень або відсутність фактів звільнення від відповідальності за аналогічними підставами у минулому [4, с. 313];

2) об'єктивна ознака, яка вказує на тяжкість скоєного діяння, що повинно кваліфікуватися як кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин. При цьому важливо зауважити, що закон встановлює жорсткі винятки із цих правил, коли зазначений механізм не працює у справах про корупційні правопорушення, злочини, пов'язані з корупцією, а також у випадках порушення правил безпеки дорожнього руху особами у стані сп'яніння [2];

3) наявність факту примирення, що передбачає саме добровільну та щиру згоду потерпілого на припинення переслідування винного, висловлену у відповідній формі (заяви, виступ у судовому засіданні тощо);

4) наявність факту відшкодування шкоди, який вказує на реальне та повне усунення заподіяних потерпілому збитків (компенсацію витрат на лікування, компенсацію витрат на придбання нового аналогічного майна тощо) або виконання дій, що нівелюють завдану шкоду (відновлення речі тощо).

Для глибокого розуміння примирних процедур необхідно провести детальний компаративістський аналіз угоди про примирення (ст. 469 КПК України) та звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням (ст. 46 КК України). Хоча обидва інститути базуються на ідеї реституції та диспозитивності, відмінність між ними можна розглянути за наступними ключовими критеріями:

1) правовою природою та кінцевими наслідками для особи. Головна розбіжність полягає у юридичному результаті розгляду справи судом. При застосуванні угоди про примирення суд постановляє обвинувальний вирок. Це означає, що держава офіційно визнає особу винною у вчиненні злочину та призначає їй узгоджене сторонами покарання. Як наслідок, особа набуває статусу засудженої та має судимість, що тягне за собою відповідні правові обмеження у майбутньому. Натомість звільнення за ст. 46 КК України передбачає повну відмову держави від застосування кримінального примусу. Суд постановляє ухвалу про закриття провадження, особа не несе кримінальної відповідальності, а факт вчинення діяння не тягне за собою судимості.

2) підставами та умовами застосування. За ст. 46 КК України законодавець висуває жорсткі превентивні вимоги до особи кримінального правопорушника про те, що його правопорушення має бути вчинене вперше, а категорія діяння обмежена кримінальними проступками або необережними нетяжкими злочинами. При цьому обов'язковою умовою також виступає реальне відшкодування збитків. В той же час угода про примирення за ст. 469 КПК України має ширші межі застосування. Вона можлива щодо будь-яких нетяжких злочинів (не лише необережних), кримінальних проступків та у провадженнях у формі приватного обвинувачення (де категорія тяжкості може бути вищою) [5, с. 138]. Умова «вчинення вперше» для угоди про примирення не є імперативною, що робить її доступною для осіб, які вже мали проблеми із законом.

3) процесуальною стадією застосування та ініціативою. Так, угода про примирення може бути ініційована та укладена на будь-якому етапі: від моменту повідомлення про підозру, що відбувається на стадії досудового розслідування, до моменту виходу суду до нарадчої кімнати, що завершує судовий розгляд справи у суді першої інстанції. В той же час клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності на

підставі ст. 46 КК України, як правило, подається на етапі досудового розслідування або під час підготовчого судового засідання, оскільки його метою є максимально швидке припинення кримінального переслідування та закриття справи.

4) роллю сторін та змістом домовленостей. В угоді про примирення за змістом ст. 469 КПК України сторони детально прописують не лише сам факт примирення, а й формулювання підозри, правову кваліфікацію та, що найважливіше, конкретну міру покарання, яка має бути застосована до обвинуваченого. В той же час, за змістом ст. 46 КК України у випадку звільнення особи від кримінальної відповідальності питання про призначення покарання взагалі не стоїть, оскільки сторони кримінального провадження домовляються про повне прощення обвинуваченого в обмін на компенсацію заподіяної шкоди та примирення, що фактично нівелює потребу у каральному впливі держави.

В той же час, попри суттєві відмінності, обидва перелічені кримінально-процесуальні інститути мають набір спільних рис, які дозволяють об'єднати їх у єдиний «механізм примирення», а саме:

а) добровільність – передбачається обов'язкова вільна згода потерпілого та підозрюваного на укладання угоди або ж подання чи підтримання клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, без будь-якого тиску з боку слідчого, дізнавача чи прокурора [4, с. 314].

б) матеріальне відшкодування заподіяної шкоди потерпілому – є ключовим елементом для застосування у кожному з перелічених примирних інститутів, або чіткий план її відшкодування.

в) судовий контроль – передбачає прийняття остаточного рішення в обох процедурах виключно судом, який перевіряє добровільність сторін та законність підстав для примирення.

Таким чином, перелічені примирні механізми співвідносяться як альтернативні шляхи вирішення кримінально-правового конфлікту, де ст. 46 КК є більш лояльною до кримінального правопорушника, оскільки передбачає «повне прощення», а ст. 469 КПК – компромісом між визнанням провини та пом'якшенням відповідальності (свого роду «компромісне покарання»).

В той же час треба відмітити певні недоліки, що наявні у кримінально-процесуальному механізмі реалізації перелічених примирних інститутів. По-перше виникає питання у механізмі процесуальної діяльності слідчого (дізнавача), який отримав клопотання сторони кримінального провадження про звільнення від кримінальної відповідальності або угоду про примирення. З одного боку, ч. 1 ст. 91 КПК України вимагає від слідчого (дізнавача) довести обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, а саме: подію кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення) та винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення (форму вини, мотив і мету скоєння правопорушення) тощо [1]. Для реалізації цих завдань слідчий (дізнавач) має провести повноцінне досудове розслідування у кримінальному провадженні, а саме: здійснити виклик та допит свідків, потерпілого, обвинуваченого; замовити та отримати результати судових експертиз; виконати огляди, обшуки та інші слідчі дії. З іншого боку ставиться питання про ефективність подальшого проведення досудового розслідування у справі та про економію заходів кримінального переслідування держави – адже після досягнення примирення між обвинуваченим та потерпілим втрачається необхідність продовження активної процесуальної діяльності сторони обвинувачення (слідчого, дізнавача, прокурора) і зазначені посадові особи, що фактично ведуть кримінальний процес, можуть бути залучені до кримінально-процесуальної діяльності щодо розслідування інших важливих злочинів замість виконання шаблонної роботи по оформленню поточного кримінального провадження.

По-друге виникає питання у економії саме процесуальних засобів доказування, результати спрацювання яких потім покладаються на видатки державного бюджету. Зокрема мова йде про доцільність проведення судових експертиз, які є досить затратними та обов'язково виникають у певних категоріях справ, де проведення експертиз є обов'язковим (наприклад, автотехнічні, трасологічні дослідження або експертизи обставин ДТП). Це такі експертизи як «Дослідження технічного стану транспортних засобів», «Транспортно-трасологічні дослідження», «Дослідження обставин і механізму дорожньо-транспортних пригод» тощо. В Україні сформувалася стала та однозначна судова практика, яка виключає можливість стягнення витрат за проведення експертиз з особи у разі її звільнення від відповідальності за ст. 46 КК України та закриття кримінального провадження з цих підстав. Зокрема, у Постанові Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 12 вересня 2022 року по справі № 203/241/17, Постанові суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 22 серпня 2023 року по справі № 450/1007/18, Постанові суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 22 лютого 2023 року по справі № 379/1366/20, Верховний Суд послідовно скасовував рішення судів першої та апеляційної інстанцій у частині стягнення експертних витрат з обвинувачених. Правова позиція найвищої судової інстанції базується на тому, що оскільки ініціатором проведення експертиз виступав орган досудового розслідування, а провадження закривається без ухвалення обвинувального вироку, то згідно зі ст.ст. 122, 124 КПК України такі витрати мають бути віднесені виключно на рахунок держави [1]. Таким чином, продовження активного розслідування (зокрема призначення нових експертиз) після фактичного

примирення сторін призводить до непотрібного навантаження на державний бюджет, оскільки ці видатки є безповоротними. Це диктує необхідність перегляду стандартів «достатності» доказів у провадженнях, що завершуються на засадах примирних процедур.

Висновки. Підсумовуючи результати проведеного дослідження, слід констатувати, що існуючий процесуальний дуалізм між обов'язком всебічного доказування (ст. 91 КПК) та фактичним досягненням примирення сторін створює необґрунтоване навантаження на систему досудового розслідування та державний бюджет. У зв'язку з цим виглядає раціональним запровадження в КПК України чіткого процесуального механізму, що дозволяє слідчому (дознавачу) спрямувати кримінальне провадження до суду за наявності поданого підозрюваним та потерпілим клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із примиренням або ж укладеної угоди про примирення, без проведення повноцінного досудового розслідування та з винесенням постанови про відмову у призначенні експертиз. Задачами слідчого (дознавача) в такому випадку мають виступати фіксація добровільності бажання підозрюваного та потерпілого реалізувати примирні процедури та проведення допиту сторін виключно щодо обставин примирення та добровільності їх намірів. Після реалізації таких дій необхідно спрямувати справу до суду для закриття кримінального провадження, що дозволить не лише зафіксувати примирні процедури, але й забезпечить економію кримінально-процесуальних ресурсів держави на здійснення кримінального переслідування та оптимізацію витрат держави у кримінальному провадженні.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 15.03.2026).
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 15.03.2026).
3. Поджаренко К. Є. Особливості укладення угоди в кримінальному процесі. *Розвиток освіти, науки, економіки в умовах інтеграційних процесів*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Вінниця, 20 квітня 2017 року). Вінниця: ВННІЕ ТНЕУ, 2017. Т. 1: Ч. 2. С. 94-96.
4. Панкратова К. О., Єна І. В. Примирення винного з потерпілим як підстава звільнення від кримінальної відповідальності: матеріальний та процесуальний аспекти. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право»*. 2024. № 86. Ч. 4. С. 311–316. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.47>
5. Меркулова Ю. В. Процесуальні та психологічні особливості укладання угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим) у кримінальному провадженні. *Європейський політичний та правовий дискурс*. 2016. № 3. С. 135–141.

References:

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 r. № 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine from 13 April 2012]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III [The Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine from 05 April 2001]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
3. Podzharenko, K. Ye. (2017). Osoblyvosti ukladennia uhody v kryminalnomu protsesi [Features of concluding a plea bargain in criminal proceedings]. *Rozvytok osvity, nauky, ekonomiky v umovakh intehratsiinykh protsesiv: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Vinnytsia: VNNIE TNEU, 1(2), 94-96 [in Ukrainian].
4. Pankratova, K. O., Yena, I. V. (2024). Prymyrennia vynnoho z poterpilym yak pidstava zvilnennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti: materialnyi ta protsesualnyi aspekty [Reconciliation of the guilty party with the victim as a basis for exemption from criminal liability: material and procedural aspects]. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, 86(4), 311–316. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.47> [in Ukrainian].
5. Merkulova, Yu. V. (2016). Protseualni ta psykholohichni osoblyvosti ukladannia uhody pro prymyrennia mizh poterpilym ta pidozriuvanym (obvynuvachenym) u kryminalnomu provadzhenni [Procedural and psychological features of concluding a reconciliation agreement between the victim and the suspect (accused) in criminal proceedings]. *European political and law discourse*. 3, 135–141 [in Ukrainian].

